
А. М. Наконечна, молодший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

До питання про взаємовпливи людських потреб, прав людини та позитивного права (за матеріалами сучасних наукових досліджень)

У статті відображено наукові дослідження другої половини XX – початку XXI ст. проблеми взаємовпливів прав людини, її потреб та позитивного права. Підкреслено, що новітня соціальна і правова філософія розвивається під знаком кризи класичного раціоналізму, яка позначилася і на вивченні означеної проблеми. Показано потребовий і антропосоціальний підходи до розуміння такої проблематики.

Ключові слова: людські потреби, права людини, позитивне право, потребовий підхід, антропосоціальний підхід.

Актуальність теми статті зумовлюється тим, що взаємовпливи потреб (інтересів) людини, її прав і позитивного права супроводжують значну частину її життя. Саме вони задають ритм життя людини та й суспільства загалом. Тому не дивно, що ця проблема здавна потрапляла у поле зору різних мислителів.

Стосовно неї висловлювались, так чи інакше, різні філософи і правознавці ще Античності (Платон, Арістотель), Середньовіччя (Августин Блаженний, Тома Аквінський) й Нового часу (Ф. Бекон, Д. Дідро, П. Гольбах, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Дж. Бен-там, Дж. Ст. Мілль, Ф. Енгельс, Р. Ієрінг, Р. Паунд та ін.).

Як зазначалось вище, новітня соціальна і правова філософія розвивається під знаком кризи класичного раціоналізму, яка позначилася і на вивченні взаємовпливів людських потреб, прав людини і позитивного права.

З другої половини ХХ ст. і до сьогодні ця проблема отримала активне осмислення, зокрема в українській та російській літературі (психологічній і філософській). Публікації, що з'явилися за останній час, демонструють неабияку різноманітність поглядів щодо вищевказаної проблематики. Проглядаються і схожі позиції з цього питання.

У вітчизняній літературі П. Рабінович першим увів у науковий обіг терміно-поняття «потребовий підхід», поступово конкретизуючи і застосовуючи його до виявлення сутності праворозуміння [1, с. 8–13].

Потребовий підхід постулює ідею про те, що сутність соціальних явищ становлять ті корисні їх сторони, які можуть бути використані людиною та суспільством для задоволення їхніх потреб. Відтак саме праворозуміння нині визначається автором як відображення у людській свідомості тих властивостей «правоявищ», які є корисними для задоволення потреб людини чи суспільства.

Реалізація потребового підходу для розуміння сутності правових явищ вимагає таких дій: 1) слід досягнути загальне розуміння потреб різних суб'єктів суспільства, що вимагає, зокрема, з'ясування співвідношення цих потреб з такими суміжними явищами, як інтереси, мотиви, цілі відповідних суб'єктів; 2) необхідно виокремити основні різновиди таких потреб, зважаючи на їх певну класифікацію; 3) мають бути здобуті змістовні знання стосовно потреб: а) загальносоціальних; б) групових; в) індивідуальних у тому суспільстві, де сфор-

моване, функціонує та розвивається досліджуване правове явище; 4) потрібно встановити: а) потреби яких саме суб'єктів (тобто чиї потреби – чи то окремих індивідів, чи то певних їх спільнот, об'єднань, чи то суспільства в цілому) задовольняє досліджуваний феномен; б) які ж саме види таких потреб він задовольняє; 5) слід з'ясувати, чи здатний досліджуваний правовий феномен бути засобом, інструментом задоволення певних потреб, а якщо здатний, то якою мірою. Зокрема, з'ясувати, чи він є лише одним із таких засобів, чи ж єдиним засобом.

Виходячи з такого підходу, П. Рабінович запропонував дефініцію поняття прав людини як певних можливостей людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [2, с. 18]. Тобто ці можливості потрібні для того, щоби діяти певним чином або утриматися від дій у суспільстві задля задоволення своїх потреб. У цьому сенсі права людини опосередковують задоволення потреб їх носія відповідно до рівня розвитку, насамперед, того суспільства, в якому ці потреби сформувалися і в якому він має намір їх задовольнити.

Р. Гаврилюк вважає, що сучасне право як антропосоціальний феномен є заснованим на свободі волевиявлення індивіда спосіб нормативного існування його в соціумі по забезпеченню його особистих і суспільних потреб [3, с. 747].

Як вона зазначає, дуалістична природа людини (поєднання біологічного та соціального, індивідуального та суспільного) визначила і подвійний характер потреб людини як феномену соціального: приватні потреби і публічні потреби. Саме тому право індивіда і є розподільчим за своєю природою – з його допомогою виготовлений людиною продукт розділяється на дві майже завжди нерівні між собою частини: одна призначена для задоволення приватних потреб індивіда, а друга – його публічних потреб, співпадаючих із потребами інших індивідів. Таким чином, підкреслює вона, з позицій антропосоціального підходу право можна визначити як природний спосіб розподілу соціу-

мом виготовленого людиною суспільно-корисного продукту на дві нерівні частини, призначені для задоволення її приватних і публічних потреб [3, с. 751–752].

Є. Романюк також є представником антропосоціального підходу до пізнання позитивного права. Із того засадничого постулату виходить, що право є правом людини та виступає певним сегментом способу її співбуття з іншими, який має за мету забезпечення публічних потреб як відповідної людини, так і усіх інших членів соціуму в цілому [4, с. 8].

О. Цельєв, автор одного з розділів виданого у 2015 р. підручника «Загальна теорія права», зазначає, що, як і у давні часи, потреба унормування цінностей, які сформувалися у суспільстві, регулювання відносин між людьми привела до виникнення відповідних правових норм, так і в пізніші часи необхідність безпечного, стабільного, прогнозованого існування людини, забезпечення її зростаючих потреб сприяла створенню нових форм володарювання, управління, захисту суспільних відносин, які сприймалися людьми як корисні, бажані, справедливі та правові [5, с. 104].

Потребова проблематика викликала інтерес і в російській літературі. Так, наприклад, російський соціолог А. Здравомислов визначив політико-правову природу потреб та інтересів вільної особистості, яка полягає у тому, що вони забезпечують оптимальний баланс у відносинах між особистістю і публічною владою, яка здійснює правотворчу діяльність [6, с. 13–14].

М. Тараткевіч зазначав, що людські потреби, на відміну від тваринної нужди, не запрограмовані в генетичному коді, а формуються прижиттєво під впливом суспільного середовища, відносяни у якому регулюються правом [7, с. 13].

Г. Чернобель припускав, що центральний функціональний зміст права як нормативного регулятора полягає в його призначенні бути мірилом соціальних благ [8, с. 84].

Зазначена проблема деколи розглядалася й у російських галузевих юридичних науках, зокрема у цивільних. Так, Н. Барінов дійшов такого висновку, що конструкція майнових потреб дозволяє подивитись на проблему задоволення потреб

громадян у більш широкому плані, а не тільки крізь призму майнових відносин, які виступають предметом цивільного права; а тому категорія потреб повинна розглядатися на рівні загальної теорії права як одного з елементів механізму правових норм [9, с. 98].

Ця проблематика досліджувалась також і західними фахівцями. У гуманітарних науках дальнього зарубіжжя констатовано, що в найбільш розвинутих країнах світу сформувалось нове суспільство, дещо відмінне від індустріального суспільства початку ХХ ст., – суспільство масового споживання. Воно базується на демократичних формах вирішення гострих соціальних і політичних проблем, на масовій зайнятості населення, достатній оплаті праці і надійній системі соціального захисту населення. Деякі зарубіжні суспільствознавці стверджували, що такі особливості сучасного суспільства, які значною мірою забезпечувались через позитивно-правове регулювання, відображали загальні потреби його членів.

Визначним представником таких поглядів був канадсько-американський економіст Дж. Гелбрейт [10, с. 18, 41], який у своїх працях показав, що розвиток суспільства призводить до деперсоналізації потреб суспільства, де потреби окремих людей формуються. Більше того, прагнення встановити панування над ринками приводить до виникнення форм впливу на споживача і формування його потреб відповідно до запитів виробництва. Неможливо встановити, вважав він, хто конкретно і заради яких інтересів впливає на формування потреб людей. Створюється видимість, що потреби формуються самі по собі не людьми, а суспільними процесами і тому можливі умови, за яких будуть формуватися не просто чужі для людини потреби, а навіть ті, які вступають у протиріччя з її життям, здоров'ям і, врешті-решт, здатні призвести до виродження людства. Згідно з його теорією, взаємодія позитивного права і потреб полягала в розширеному державному впливі на суспільні процеси для досягнення безкризового і стабільного розвитку виробництва, тобто для задоволення виробничих потреб за посередництва норм позитивного права.

Норвезький соціолог Й. Галтунг у розділі «Права людини і людські потреби» (Human Rights and Human Needs) своєї книги [11] описав авторські уявлення про загальний зв'язок між правами людини і людськими потребами.

Він зробив висновок, що у поточній ситуації є потреби, які мають аналоги прав, а є й також потреби, які не мають таких аналогів, що призводить до ідеї розширення концепції прав людини; існують права, які не мають аналогів потреб, що приводить до ідеї певних культурних і класових напрямів, що лежать в основі створення прав людини. Також зазначав, що одна ідентифікована потреба може бути задоволена (повністю або частково) через імплементацію кількох прав; одне право може бути інструментом для імплементації декількох потреб [11, с. 70].

У вітчизняній літературі [12, с. 112–125] відзначається також така доктрина невід'ємних прав людини, представники якої обґрунтовують права людини, виходячи з парадигми егалітаризму та справедливості; в основі цієї доктрини лежить пояснення всіх прав людини як її моральних прав. Згідно з нею підлягають необхідному захисту основні потреби людини, що забезпечують її буття як людини. Базисний характер цих потреб людини ніби зумовлює той факт, що у людини на цій підставі з'являється право на хоча б певний мінімум забезпечення її потреб, іншими словами право на право [12, с. 117].

Згідно з антропосоціокультурною теорією праворозуміння, з позицій парадигми трансцендентального обміну благами між людьми, він спричинюється двома атрибутивними умовами можливості людського світу, а саме: 1) буттєво сконструйованою атрибутивною націленістю людей на безперервну реалізацію ними власної автономної сутності; 2) комунікативною солідарністю. *Perpetum mobile* цих одвічних устремлень людей є їх потреби у благах та життєва необхідність їх задоволення.

Визначними представниками цієї теорії є О. Гьоффе, Р. Фербер та А. Маслоу. Так, О. Гьоффе зауважує, що навіть з посиланням на трансцендентальні потреби завдання легітима-

ції права ще не може бути виконане повністю. Необхідно, зазначає він, показати, що існують суб'єктивні вимоги, іншими словами, суб'єктивні потреби визнання відповідних інтересів іншого. Хоча людина, розмірковує він, – це потенційно суспільна істота «від природи», вона, тим не менше, повинна сама створити себе як таку, активувати затаєнні у собі потенційні суспільні якості, тому що суспільство виникає тільки із взаємного визнання одного іншим. У цій місії правам людини належить своя, нічим не замінима роль: людині перед самоствердженням необхідно потурбуватись про основоположні умови людського буття. «Той гнів та характерна пристрасть, – продовжує О. Гьоффе, – якими супроводжується протест проти порушення прав людини, є справедливим саме тому, що, по-перше, мова іде про вроджені інтереси, визнання яких, по-друге, має характер вимоги». І одразу ж задається питанням: «на якій підставі я можу вимагати від інших визнання за собою безперечних інтересів?». Відповідь на дане питання О. Гьоффе вбачає у кореляції, тобто дії, що може відбутися лише за умови дії у відповідь: права людини можуть бути легітимовані на засадах взаємності, тобто обміну [12, с. 119–120].

Згідно з концепцією Р. Фербера до процедур обґрунтування фундаментальних практичних принципів (чи фундаментальних норм) необхідно додати ще один виключно важливий аспект: «безпосереднє чи опосередковане врахування життєвих потреб інших людей» [12, с. 118].

А. Маслоу називав ці потреби справжніми людськими потребами (без їх задоволення людина як вид не можлива в принципі, тим більше не можлива людина-особистість). Адже власні потреби індивіда діють на нього як природна необхідність, тому з їх вимогами він не може не рахуватися. Так відбувається символічний обмін свободи індивіда на його блага [13, с. 38].

Із усього вищесказаного можна зробити такі висновки.

1. Усі теорії потреб та їх взаємозв'язку з позитивним правом та правами людини другої половини ХХ ст. та сьогодення зводяться до того, що потреби пов'язують людей із світом суспільних відносин, поза якими їхні потреби не можуть бути задово-

лені і більшість таких відносин врегульовуються позитивним правом, яке слугує засобом задоволення людських потреб.

2. Право, у свою чергу, окрім того, що є інструментом задоволення потреб людини, забезпечує та сприяє їх формуванню і розвитку. Проте не слід забувати, що правом регламентуються не усі потреби, а лише основні (справжні), які, власне, втілюються у правах людини.

3. Права людини, водночас, є можливостями, необхідними для того, щоб діяти певним чином або утриматися від дій у суспільстві задля задоволення своїх потреб, тобто вони опосередковують задоволення потреби їх носія відповідно до рівня розвитку, насамперед, того суспільства, в якому ці потреби сформувалися і в якому він має намір їх задовольнити.

Список використаних джерел

1. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. – Львов : Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1985. – 168 с.
2. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабинович. – Вид. 10-те, доп. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
3. Гаврилюк Р. А. Методологическая традиция доктрины естественного права : монография / Р. А. Гаврилюк. – Черновцы : Черновиц. нац. ун-т, 2012. – 788 с.
4. Романюк Є. О. Основні властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. О. Романюк. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького, 2013. – 20 с.
5. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – Київ : Ваіте, 2015. – 392 с.
6. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 224 с.
7. Тараткевич М. В. Человек и его потребности / М. В. Тараткевич. – Минск : Беларусь, 1989. – 207 с.
8. Чернобель Г. Т. Право как мера социального блага / Г. Т. Чернобель // Журн. рос. права. – 2006. – № 6 (114). – С. 83–95.
9. Баринов Н. А. Имущественные потребности и гражданское право / Н. А. Баринов. – Саратов : СГУ, 1987. – 192 с.
10. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М., 1969. – 430 с.

11. Galtung J. Human Rights in Another Key / Johan Galtung ; Printed and bound in Great Britain by Marston Book Servies limited. – Oxford, 2004. – 450 p.
12. Пацурківський П. С. Алгебра верховенства права або буттєвий устрій людського світу / П. С. Пацурківський, Р. А. Гаврилюк // Право України. – 2017. – № 3. – С. 112–125.
13. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу ; пер. с англ. А. М. Татлыбаева. – СПб. : Евразия, 1999. – 479 с.

А. М. Наконечная

К вопросу о взаимовлиянии человеческих потребностей, прав человека и позитивного права (по материалам современных научных исследований)

В статье отражены научные исследования второй половины XX – начала XXI в. проблемы взаимовлияния прав человека, его потребностей и позитивного права. Подчеркнуто, что новая социальная и правовая философия развивается под знаком кризиса классического рационализма, который отразился и на изучении определенной проблемы. Показан потребностный и антропосоциальный подходы к пониманию такой проблематики.

Ключевые слова: человеческие потребности, права человека, позитивное право, потребностный подход, антропосоциальный подход.

A. Nakonechna

Revisiting the interinfluence of human needs, human rights and positive law (for materials of modern scientific researches)

This article reflected the scientific researches of the second half of XX – beginning of XXI centuries of the problem of interinfluence of human rights, her needs and positive law. It was stressed that the latest social and legal philosophy develops under the sign of crisis of classical rationalism, which was reflected in the study of define problem. It was testified need and anthroposociology approaches to understanding of that problematics.

Need approach postulates the idea that the essence of social phenomenon are those useful sides , which can be used by man and society to meet their needs. Therefore, the legal consciousness is currently defined by the author as reflected in the consciousness of those properties, «proavis» that are helpful to meet the needs of the individual or society.

Implementation of need approach to understanding of essence of legal phenomenon requires the following:

1) it should understand a general understanding of needs of different actors in the society, which requires, in particular clarify the relationship of these needs with such related phenomena as interests, motives, goals of relevant actors;

2) it is necessary to highlight the main varieties of such requirements, in spite of their certain classification;

3) it must be produced substantial knowledge about the needs: a) social; b) group; c) individual in the society, which formulates, develops and operates the analyzed legal phenomenon;

4) it needs to install: a) needs what kind of entities (that is, whose needs – or separate individuals, or certain communities, associations, or society in general) are satisfies the studied phenomenon; b) what types of needs it satisfies;

5) it should determine if the analyzable legal phenomenon can be a tool, an instrument satisfying certain needs, and if can, to what extent. To clarify, it is only one of such mean, or only means.

Based on this approach, it was suggested definition of the concept of human rights as some human capabilities that are necessary to meet the needs of her existence and development in the specific historical conditions, objectively determined by the achieved level of social development and secured obligations of other entities.

According to anthroposocial approach, law can be defined as a natural way to distribute the society and man-made socially useful products into two unequal parts, designed to meet private and public need.

Keywords: *human needs, human rights, positive law, need approach, anthroposociology approach.*